

Чорна О.О. Проблема вихованості у молодших школярів шанобливого ставлення до людей / О.О. Чорна // Педагогіка та психологія. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – Вип. 452. – 216с. – С. 190-200.

У статті висвітлено проблему вихованості у молодших школярів шанобливого ставлення до людей. Зроблено аналіз стану сформованості пошани дітей до оточуючих у сучасній школі. Враховуючи специфіку шанобливого ставлення, з'ясовано та розкрито напрямки, за якими здійснювалось дослідження. Зазначено вплив особливостей вікового періоду на вихованість у школярів шанобливого ставлення до людей.

Сьогодні ми гостро відчуваємо дефіцит етичних цінностей серед молоді. Сучасне соціальне середовище не сприяє вихованню у них етичних норм поведінки. Все більше звикаємо до мізерних виявів ввічливості, сором'язливості, доброзичливості. Починаємо забувати, що найвищою цінністю суспільства є людина, яку потрібно вміти шанувати.

Досліджуючи практичну сторону проблеми, ми з'ясували, що недостатній її розгляд у літературі спричинений спрямованістю держави в минулому, її поглядом на виховання особистості. Наслідки такого виховання вбачаємо у сучасному суспільстві, яке формує нове покоління.

Аналіз теоретичної літератури з педагогіки, психології та філософії [2; 4; 5; 9; 10; 11] дає підстави стверджувати, що поняття “шанобливе ставлення” не отримало чіткого визначення. Часто воно використовується дослідниками разом з термінами “повага”, іноді ототожнюється з ним, та “ціннісне ставлення”, як його складова. У педагогічних дослідженнях здебільшого обходять дану проблему, лише побічно згадуючи про важливість її розв'язання. Переважна більшість науковців переконана, що на шанобливе ставлення заслуговують лише люди похилого віку.

Зважаючи на актуальність проблеми, ми провели експеримент, в якому передбачалось з'ясувати реальний стан сформованості у молодших школярів шанобливого ставлення до людей.

В експерименті було задіяно 426 учнів 1-4 класів загальноосвітніх шкіл №3, №7 міста Умані, Полянецької та Бабанської загальноосвітніх шкіл Уманської районної ради Черкаської області.

Зроблений нами аналіз робіт, вивченням яких стало поняття “ставлення” [1; 3; 6; 7; 8; 12], дає можливість зробити висновок: скрізь прослідковуються два обов’язкові аспекти – це об’єктивний зміст та суб’єктивна форма, або зовнішні та внутрішні фактори поняття. Тобто, у будь-яких ставленнях реалізуються об’єктивні потреби, цілі, досвід суспільства, але їх реалізація залежить від суб’єктивних факторів – свідомості, бажання та волі людини, її почуттів, емоцій.

Специфіка шанобливого ставлення полягає в наявності уявлень про те, що кожна людина заслуговує на пошану; знань, що шанобливе ставлення – це ставлення до людини, в якому визнаються її особисті якості та досягнення; в наявності почуттів, емоцій, мотивів пошани; відповідності вчинків та дій уявленням, знанням, почуттям, емоціям та мотивам шанобливого ставлення.

Тому аналіз сформованості у молодших школярів шанобливого ставлення до людей здійснювався за такими напрямками: когнітивний, чуттєво-мотиваційний, діяльнісний.

Цінність дослідження когнітивного показника шанобливого ставлення молодших школярів полягає у визначенні глибини моральних знань, уявлень, понять і суджень, засвоєних учнями в сім’ї, дитячому садку чи в попередніх класах. У виявленні специфіки знань дітей про батьків, їх досягнень на роботі, ставлення один до одного, до дітей, старшого покоління; про життєвий шлях бабусь і дідусів; про особливості нелегкої праці вчителя; про позитивні якості однокласників. У з’ясуванні того, чи може учень початкових класів побачити у кожній людині її особисті чесноти.

З’ясовуючи, чи знають молодші школярі особливості поведінки з людьми, ми запропонували ряд ситуацій. Їх вирішення передбачає в учнів наявність або відсутність моральних знань, пов’язаних із шанобливим ставленням до людей.

Ситуації.

1. Твій товариш наступив тобі на ногу. Як ти вчиниш?
2. Бабуся розбила твою улюблену чашку. Що ти зробиш?
3. Вчитель, пояснюючи урок, на твою думку, зробив помилку. Як ти діятимеш?
4. Незнайома людина на вулиці зробила тобі справедливе зауваження. Твої дії?
5. Тато пообіцяв тобі сходити разом у зоопарк, проте йому потрібно їхати у важливе відрядження. Як відреагуєш?
6. Друзі тебе покликали грати у футбол, але мама заборонила, хоча і не пояснила чому. Що робитимеш?

31,5% дітей переконані, що треба “віддячити” товаришеві; попросити бабусю, щоб вона подарувала нову чашку; одразу вказати вчителю на помилку; ніяк не відреагувати на зауваження; образилися б на тата; тихенько піти грати у футбол. Дані відповіді майже рівномірно розподілились між класами. На нашу думку такий результат пов’язаний не стільки з низьким рівнем моральних знань дітей, як з особливостями їх характеру.

63% молодших школярів також наступили б товаришеві на ногу, але легенько (тому, що є таке неписане правило); нічого б не сказали бабусі за розбиту чашку; покликали б учителя до себе і тихенько сказали б про помилку; мовчки відреагували б на зауваження; взяли б з тата обіцянку сходити у зоопарк наступного разу; довго вмовляли б маму відпустити пограти у футбол.

Лише 5,5 % учнів відповіли, що не наступали б товаришеві на ногу; переконали б бабусю, що тієї чашки не шкода; нічого б не сказали вчителю; вибачились перед незнайомцем; сказали б татові, що як буде час, то відвідаєте зоопарк іншим разом; послухались маму без заперечень. Дані відповіді ми отримали тільки від учнів 4 класів. Це є свідченням оволодіння школярами моральними знаннями у процесі загального розвитку.

Результати опитування дають підставу зробити висновок, що значна кількість молодших школярів поверхово володіє поняттям “шанобливе ставлення”, має посередні знання та уявлення про те, як себе необхідно поводити з людьми у різних ситуаціях.

Для того, щоб визначити, що знають діти про близьких їм людей, вчителя, однокласників, ми провели бесіди. Кожна бесіда відбувалась у декілька етапів, що дозволило запитання одного і того ж змісту пропонувати з різною ступінню конкретності.

Відповіді дітей фіксувалися. При їх аналізі ми користувалися такими критеріями: правильність, емоційність і повнота. Отже, за відповідями досліджуваних ми з'ясували, що 41% учнів знають, ким працюють їх батьки, проте в чому полягає їх робота, чи є в них досягнення мають поверхове уявлення. Тому часто доводилось чути такі відповіді: “Мій тато працює лікарем. Він лікує людей”; “Моя мама не працює. Вона домогосподарка, тому тільки прибирає і готує їсти”.

Ставлення батьків до інших людей молодші школярі також характеризують одним чи двома словами: “добре”, “нормально”. Проте як саме це ставлення проявляється, в яких моральних якостях, вчинках, емоціях учні не можуть пояснити. Гарне ставлення тата і мами до своїх батьків, на думку більшості учнів, полягає у практичній допомозі, іноді в матеріальній.

Аналізуючи відповіді бесіди, ми з'ясували, що значна кількість учнів знає лише імена бабусь і дідусів, а прізвищем та по-батькові ніколи не цікавились. Називають професію переважно працюючих, рідко на пенсії рідних, але з умовою, що ті проживають з ними, або поблизу. Учні також мало знають про захоплення старшого покоління. Вони часто пов'язують їх із побутовою роботою, яку виконують бабуся чи дідусь.

Дітям важко відповісти, чого навчають їх бабусі та дідусі. Учні не розуміють важливості їх життєвого досвіду, не можуть оцінити мудрості виховного впливу на формування в них особистості людини.

Отримані результати – це наслідок того, що дорослі не розуміють важливості розвитку у дітей молодшого шкільного віку інтересу до їх життя; цінності знань про особисті досягнення та чесноти батьків і старшого покоління для формування у дітей та онуків шанобливого ставлення до них.

Постать вчителя дуже важлива для учнів молодшого шкільного віку. Переважна більшість дітей (59%) у захваті від своєї вчительки. Проте відсоток таких молодших школярів зменшується у 3-4 класах. Діти вже отримали досвід спілкування з людьми, навчилися давати характеристику іншим за певними зовнішніми ознаками, хоча не завжди правильну: “Мені не подобається наша вчителька. Вона надто сувора, підвищує на нас голос”.

Зовсім малий відсоток дітей (6%) розуміє, що зовні, здавалось би, негативне ставлення до них, породжене складністю професії вчителя. Наприклад: “Я знаю, що наша вчителька добра. Вона іноді кричить на нас, але ж ми самі винні”.

До своїх однокласників молодші школярі ставляться по-різному. Проте із класу в клас спостерігається одна закономірність: учні негативно ставляться до дітей із неблагополучних сімей. Молодшим школярам, в переважній більшості, навіть не цікаво, чим люблять займатися такі діти, як вони проводять свій вільний час.

Проте, якщо дитина гарно одягнена, вільно почуває себе серед однокласників, з нею хочуть товаришувати майже всі і не важливо, що такий учень може погано навчатись і мати певні негативні якості.

Фізична перевага серед учнів молодших класів цінується вище за розумову. На нашу думку, це пов’язано з тим, що діти не знають цінності розумової праці. Адже свої вирішальні результати вона зможе показати лише у перспективі, у далекому майбутньому, а фізичну силу можна застосувати вже сьогодні і сьогодні вона демонструє свою перевагу.

На запитання, як вони при зустрічі ставляться до незнайомих чи малознайомих людей, учні переважно (71%) відповідають: “Добре”; “Гарно”. З них 52% – першокласники. Лише незначна кількість дітей (12%) сказали:

“Ввічливо”; “Привітно” (9% учнів 3-4 класів). Проте на прохання пояснити ці слова, школярі відчувають труднощі. Дані терміни вони чули від учителя, але їх пояснення зводяться до тих самих: “добре” чи “гарно”.

Щоб дізнатися чи вміють учні бачити у людині властиві їй особисті чесноти, ми запропонували кожній дитині згадати і назвати одну цінну особливість, яку, на їх думку, має батько, мама, дідусь чи бабуся, вчитель, однокласники.

Всі результати ми розділили на три групи.

До першої групи увійшли відповіді, в яких особистими чеснотами вважаються матеріальна забезпеченість та щедрість людей (38% учнів, з них 16% – 1 класи, що говорить про потребу малих дітей у турботі): “А мій тато може купити все, що захоче”; “Бабуся, коли до нас приходить, приносить мені подарунки”.

До другої групи ми віднесли відповіді, які пов’язані із професійною діяльністю та вміннями (47,5%): “А моя мама працює лікарем”; “У мене бабуся цікаво розповідає казки”; “Мій дідусь вміє майструвати стільці”; “Наша вчителька гарно малює”; “Наташа пише вірші”.

У третю групу увійшли відповіді, в яких цінуються моральні якості особистості (14,5% молодших школярів): “Мій тато нічого не боїться”; “Дідусь усім допомагає, навіть незнайомим людям”; “Вчителька завжди допомагає вирішити всі наші проблеми”; “Якщо я щось забуду взяти, Олег позичить”. 10% відповідей належать учням 3-4 класів. Це свідчить про те, що діти даного віку починають звертати увагу на внутрішній світ оточуючих.

Метою дослідження чуттєво-мотиваційного показника шанобливого ставлення до людей є виявлення особливостей переживань молодших школярів у спілкуванні з батьками, старшим поколінням, вчителем, однокласниками та іншими людьми, які їх оточують.

Для досягнення мети ми використали гру, яка називалась “Моя родина”. Застосування цього прийому дозволило нам з’ясувати емоційний клімат сім’ї,

як відчуває себе в ній дитина, наявність чуттєвого зв'язку із старшим поколінням. Гра проходила у два етапи.

Перший етап. Спочатку дітям на вибір були запропоновані ролі: мами, тата, дідуся, бабусі і себе. На місці мами хотіли побувати 33,5% учнів, тата – 29,5% молодших школярів. Роль дідуся виконати 13% дітей, а бабусі – 21,5%. Залишитись собою побажало дуже мало дітей – 2,5%. Істотної різниці між результатами по класах ми не спостерігали. Незначна перевага у виборі бабусі та дідуся надавалась учнями першого класу, що зумовлено, на нашу думку, їх віковою потребою в емоційному захисті. Такий захист, найчастіше, онуки отримують від своїх дідусів та бабусь.

Так як кількість дітей не співпадала з наявністю ролей, ми їх призначили за власним бажанням. Тому одним учням випала роль, яку вони хотіли виконувати, іншим – навпаки. Всіх школярів, які брали участь у грі, ми розподілили між чотирма “родинами”.

Для з'ясування атмосфери в сім'ї був проведений другий етап. Кожна “родина” отримала ситуацію, яку одразу ж мала розіграти.

У програних дітьми ситуаціях ми побачили одну закономірність. Вона полягає в тому, що учні, які отримали бажані ролі, вели себе позитивно і вирішували ситуацію правильніше, ніж ті, яким дісталась роль нав'язливо. Тобто, діти бажають бути схожими на тих людей, які гарно до них ставляться, яких вони люблять і з якими мають емоційний зв'язок. Виняток становлять учні, які обрали роль себе самого. У таких дітей ставлення до членів родини має лише почуття корисливості та бажання задовольнити власні потреби за рахунок інших. Як правило, родина сама у цьому винна. І підтвердження нашої думки ми можемо побачити у способах вирішення заданих ситуацій, коли дитина отримує роль будь-кого із членів родини. Опинившись на місці батька, всіх проблем позбувається за допомогою грошей; ставши мамою, задовольняє будь-які забаганки дитини; будучи бабусею, завжди жаліє та приймає сторону онука чи онучки, вважаючи їх ще маленькими і нездатними вирішувати серйозні проблеми.

Були випадки, коли діти обирали роль батька або матері, щоб отримати змогу командувати або покарати “сина” чи “доньку”. Також, у програних ситуаціях діти не завжди довірялись членам родини. Вони обирали або сторонню людину, або висловлювали думку, що краще у такій ситуації промовчати.

Зауважимо, що створені “родини” переважно не нагадували справжні, тому ми отримали можливість зробити висновок про клімат в родині, почуття, які панують між її членами за емоційною реакцією учнів. Кожна дитина по-своєму реагувала на ту чи іншу дію або слова свого “родича”: бурхливо, вважаючи, що діють неправильно або несправедливо; належно, показуючи, що у її родині саме так і чинять; із здивуванням, часто не знаючи, як потрібно себе вести у відповідь на гарне ставлення. За цими показниками ми визначили, що 35% дітей мають в сім’ї позитивний клімат, 23% – негативний, 42% – мінливий.

Для з’ясування наявності емоційного зв’язку дитини з учителем та однокласниками ми використали такий прийом, як виконання малюнка на тему “Мій клас на прогулянці”.

Аналіз виконаних робіт показав, що 69% дітей зобразили вчителя на першому плані, його постать виконана старанно, одяг має яскраві кольори, на обличчі у вчителя посмішка.

66,5% учнів розмістили себе поряд з учителем, 47% з них – школярі 1-2 класів. На малюнку вони або тримають його за руку, або граються з ним. Такі дані свідчать про наявність дуже близького емоційного контакту дитини з учителем.

Проте зустрічались малюнки (2,5% молодших школярів), з яких видно, що контакт відсутній або односторонній. Учень визнає важливість вчителя в його житті (вчитель зображений на першому плані), але надто применшує значимість своєї особи, про що свідчить відсутність його на малюнку.

30% учнів образ вчителя перенесли на другий план, зобразивши його невиразно та розфарбувавши одяг у сірі тони. Себе вони намалювали охайно,

з посмішкою на обличчі, у яскравому вбранні. Окремі учні навіть зробили підпис під своїм зображенням.

Отримані дані характеризували не стільки відсутність емоційної близькості дітей з учителем, хоча і це має місце у деяких випадках, скільки дещо зневажливе ставлення до особистості вчителя у їх житті.

У 74,5% молодших школярів зображена третина класу. Окремі однокласники виконані охайно, інші – поспіхом, невиразно. 1,5% учнів намалювали весь клас, деякі з них навіть всіх підписали.. А 24% школярів зобразили лише себе, вчителя та ще двох-трьох товаришів. На запитання “Чому ви не намалювали всіх?” діти відповідали: “Тому, що всіх намалювати важко”; “Тому, що не захотів”; “Не знаю”; “Всі не помістилися на малюнку”. Також були малюнки із автором і його друзями (2-3 особи) на першому плані, та з рештою однокласників – на другому.

Отримані результати ми інтерпретували так: чим більше однокласників зобразив учень, тим з більшою кількістю дітей він товаришує, цінує їх думку і має з ними певний емоційний зв'язок. Решта малюнків, на яких зображена мала кількість учнів, свідчать не лише про відсутність зв'язку дитини з однокласниками, але й про те, що присутності деяких з них вона навіть не помічає.

Щоб з'ясувати, чи здатні діти до співпереживання незнайомим або малознайомим людям, ми провели бесіду за твором В.О.Сухомлинського “Сиві волосинки”. Важливим у цьому завданні було також уміння молодших школярів мотивувати свої відповіді.

Результати бесіди дозволили нам зробити висновок, що більшість молодших школярів співчують у ситуаціях, які не мають складного підтексту. Наприклад: “Мені шкода дівчинку, адже вона так важко хворіла”; “Олеся могла померти, тому мені її стало жаль”.

Менше учні співчували матері дівчинки: “Коли Олеся хворіла, її мама не спала, тому що треба було дивитися за дівчинкою”.

Молодшим школярам важко поставити себе на місце дорослої людини, проте почуття та стан незнайомих дітей їм ближчий і зрозуміліший. У випадку, коли учні все ж таки зуміли пояснити почуття матері, вони найчастіше уявляють на їх місці свою маму. (“Моя мама так само сильно переживає, коли я хворію”).

Прослідкувати особливості дій та вчинків дітей у повсякденному житті (діяльнісний показник) ми намагалися за допомогою спостереження.

Дане спостереження проводилось протягом двох тижнів на перервах, у столові, в позаурочний час на гуртковій роботі, в групі продовженого дня. В першу чергу, у спостереженні ми зосередили свою увагу на особливостях ставлення дітей до вчителів та техперсоналу. Нами було з’ясовано, що 11,5% молодших школярів вітаються з усіма вчителями, 24% учнів – лише з тими, кого знають чи чули про них щось цікаве. Інша частина дітей (64,5%) не вітається та ігнорує зауваження вчителів, які їх не навчають.

На технічний персонал школи учні молодших класів практично не звертають уваги. Лише 4% школярів вітаються з ними та привітно посміхаються.

У ставленні до свого вчителя та однокласників молодші школярі також мають відмінності.

11,5% дітей, заходячи до класу, першими вітаються з учителем та з усіма однокласниками; пропускають своїх товаришів та учителя біля дверей; якщо виникла проблемна ситуація, без нагадування допомагають усім однокласникам та вчителю; вибачаються за ненароком вчинену неприємність; дякують за виконання їх прохання.

74% молодших школярів вітаються з учителем та окремими однокласниками – сусідом по парті, своїми друзями; коли їм щось треба, вони вживають ввічливі слова, проте не дякують за надану послугу; допомагають лише вчителю; сердяться, коли їх не запитують на уроці; дещо вередливі, бажають, щоб у них був найкращий роздатковий матеріал, книги.

Такі діти досить нескромні, вони засвоїли окремі моральні норми, проте рідко застосовують їх у ставленні до оточуючих.

14,5% учнів ведуть себе розв'язано; часто забувають привітатися з учителем, з однокласниками зовсім не вітаються; коли їм щось потрібно, вони вимагають це в інших, не вживаючи при цьому ввічливих слів; часто ображають однокласників; досить нестримані.

Спостерігаючи за учнями 1-4 класів ми помітили таку закономірність: більшість першокласників з радістю вітаються з учителем, проте з однокласниками – соромляться; школярі 4 класів, навпаки, завжди вітаються з друзями, але часто користуються можливістю не привітатися з учителем. На нашу думку, особливість такої поведінки зумовлена двома причинами: по-перше, відбувається зміна авторитетів; по-друге, відсутній систематичний контроль за ввічливістю дітей (вчителю ніяково постійно нагадувати учням вітатися з ним, а також втручатися у взаємовідносини однокласників).

Результати спостереження за ставленням дитини до старших членів сім'ї дали підстави зробити такі висновки:

24% учнів радо спілкуються з рідними; розповідають їм про всі події дня; у своєму мовленні вживають ласкаві та ввічливі слова; із захопленням демонструють власні роботи та роботи однокласників; самі себе обслуговують; коли виникає така необхідність, діти допомагають близьким людям; турбуються, щоб у них було місце, де можна посидіти та відпочити.

55,5% молодших школярів стримано ведуть себе з рідними людьми; розповідають про свої успіхи та невдачі лише коли їх запитують; показують тільки свої роботи; допомагають рідним після чергового нагадування.

20,5% дітей капризують у присутності близьких людей; відмовляються розповідати, чим займалися цілий день; не проявляють турботи у ставленні до рідних; перекладають на них всю свою роботу.

Якщо учні першого класу щиро, з дитячою безпосередністю радіють приходу батьків, хваляться своїми успіхами, то у більш старшому віці спостерігається стриманість у ставленні до рідних, яку можна пояснити

дорослішанням дітей. Прояви непошани, роздратованість, надмірна вимогливість до батьків не залежать від вікових особливостей школярів, а є результатом їх неправильного виховання.

Аналіз сформованості у молодших школярів шанобливого ставлення до людей дає підстави стверджувати про важливість виховання в учнів необхідних морально-етичних знань, якостей, способів поведінки, які сприятимуть появі в них бачення і визнання в кожній людині її особистих заслуг, моральних та індивідуальних чеснот, особливостей.

Список використаних джерел

1. Бестужев-Лада И.В. Молодость и зрелость: Размышления о некоторых проблемах молодежи. – М.: Политиздат, 1984. – 207с.
2. Білецька І.О. Виховання цінності іншої людини в молодших підлітків у процесі розв'язування моральних задач: Автореф. дис... канд. пед. наук. – К., 2004. – 20с.
3. Блонский П.П. Психология желаний // Вопросы психологии. – 1965. – №5. – С.36-42).
4. Гармаев А.А. Этапы нравственного становления ребенка. Избранные лекции по нравственной психологии. – Винница: Континент – ПРИМ, КРОНА, 1999. – 96с.
5. Десфонтейнес Л.Г. Ценностные ориентации на различных этапах развития личности: Автореф. – С-Пб., 1995. – 24с.)
6. Дробницкий О.Г. Проблема ценности и марксистская философия // Вопросы философии. – 1966. – №7. – С.38-75.
7. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. – М.: Педагогика, 1983.
9. Рувинский Л.И. Психолого-педагогические проблемы нравственного воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1981. – 128с.

10. Стельмахович М. Українська родина. – К.: Корисні поради, 1995. – 32с.
11. Степанович Л.И. Природа этической ценности. – М.: Политиздат, 1972.
12. Харламов И.Ф. Педагогика. – М.: Высшая школа, 1997. – 576с.

РЕПОЗИТОРІЙ БГПУ